

Polilogiška knyga

Mindaugas Kvietkauskas, *Vilniaus literatūrų kontrapunktai: Ankstyvasis modernizmas, 1904–1915*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, 391 p., ISBN 9986-39-467-8

Knyga gražiai išleista, graži kaip daiktas (šriftas, laukeliai, raidės), maloni akiai. Tai – leidyklos ir Mindaugo Kvietkausko bendras darbas.

Knyga svarbi humanitarinei visuomenei: ji siūlo į reiškinius žvelgti plačiu horizontu, apima daugelį literatūrų, taiko kultūrologinę tyrimo poziciją, pritraukia įvairių kultūrų aplinkoje gyvenusių rašytojų (Czesławo Miłoszo, Milano Kunderos) liudijimus. Vidurio ir Rytų Europos kultūros tyrinėjimams, kurie šiuo metu išgyvena renesansą, ši knyga bus įdomi ir neapeinama.

Kvietkauskas ima tirti vieno miesto kaip unikalios kultūrinės terpės būklę; šiuo požiūriu tęsia kultūrologų pradėtus Peterburgo, Venecijos, Vienos, Berlyno, Miuncheno miestų tyrinėjimus. Vadovaudamasis Vakarų kultūrologais, Kvietkauskas išskiria tris socialinio kultūrinio veikimo būdus: 1) pozityvistines programas, 2) buržua privatumo kultą, 3) alternatyviąją meno bohemą – ir tiria, kaip šie veikimo būdai pasireiškia Vilniaus atveju. Pastebimas įdomus reiškinys: literatūros veikėjai blaškosi tarp (1) ir (2), o literatūroje vis daugiau dėmesio imama skirti interjerui, rafinuotumui, demoniškai erotikai, taip kartojant dekadanso topiką.

Autorius renkasi dviejų lygmenų kelią: 1) idėjų, 2) faktografijos. Idėjos tikrinamos leidžiantis į socialinio ir kultūrinio gyvenimo gelmę, į faktų tirštumą. O šiame lygmenyje niekas nėra nugludinta, nusistovėję, tad kelia klausimų ir autoriui, ir skaitytojui. Pavyzdžiui, lieka intriga, ar vienalytė liberali miesto kultūra tikrai nėra įmanoma tik todėl, kad Vilnius priklausė Rusijos imperijai (p. 63), ar pristatomi kosmopoliniam liberalizmui atstovaujį publicistai tikrai net ir netiesiogiai negina tautinių interesų (p. 64)?

Miesto sociokultūros tyrimas čia turi savo objektą – modernizacijos procesą. Abu šie aspektai – miesto tyrimas ir modernizacija – nukreipti į tapatybės

fermentavimosi stebėjimą. Šiuo klausimu Kvietkauskas pateikia du skirtingus požiūrius: Czesława Miłoszo ir George'o Steinerio. Pirmojo mąstymas apie šiandieninę vilniečių tapatybę yra įdomus, bet ir diskutuotinas. Kažin ar teisingas Miłoszas sakydamas, kad džiaugtis atgavus sostinę, ieškoti joje lietuviškumo šaknų yra „sentimentalusis patriotizmas“, kad tai paviršutiniška; ir kad kita, daug sunkesnė, problema – kaip visą šį palikimą pripažinti savu, „ieškoti tiesos“. Šių dviejų sąmonės veiksmų galėtume nesupriešinti, jie abu – ir lietuviškumo šaknų ieškojimas, ir palikimo pripažinimas savu – būtini apskritai sąmoningam žmogui; o „tiesos“ pozicija visada yra sąlygiška, ypač istorijos interpretavimo klausimu. Kitokios pozicijos laikosi Steineris: jis kalba ne apie istorijos restauravimą, o apie nuolatinę jos interpretavimą. Įdomi cituojama jo mintis, kad mes esame veikiami praeities įvaizdžių. Šios dvi pozicijos knygoje išryškintos, apmąstytos, sudaro mąstymo kraštines, galvojimo erdvę.

Apskritai itin patraukia ir ramiam svarstymui nuteikia Kvietkausko reflektyvus santykis su teorijomis, metodus reprezentuojančių autorių idėjomis (Martino Buberio *kito*, Michailo Bachtino *polifonijos*, Hanso-Georgo Gadamerio *dialogo* sampratomis, su komparatyvistikos raidoje atsirandančiomis nuostatomis, ideologijų teorija, postkolonializmo teorija). Autoriui artimos Steinerio, Buberio, Bachtino, Gadamerio pozicijos (bendra kultūrų patirtis, poliloginės situacijos, istorinių tekstų interpretavimo strategija). Nuosekliai grindžiama kultūrinė dialogo ir polilogo idėja. Čia išskyla ypač svarbi Gadamerio mintis apie tai, kad joks tekstas niekada nebuvo uždaras, o visad dalyvavo egzistencinėje komunikacijoje, ir kad teksto tyrinėtojas priartėja kaip dar vienas dialogo dalyvis.

Labai raiškiai ir nuosekliai pristatomos autorinės pozicijos; aiškus autoriaus tikslas ir kelias, kuriuo bus einama. Tiriamas Vilniaus literatūrinės erdvės formavimosi procesas modernizmo požiūriu, „modernioji XX a. pr. Vilniaus literatūra, neretai rašyta dvikalbės ar trikalbės sąmonės autorių“ (p. 44). Galvojama ne tik apie „moderniųjų patirčių ryšius [tai, kas sietų skirtingas literatūras – RT], bet ir apie vienokį ar kitokį istorinės Lietuvos literatūrų tradicijos, kylančios iš daugiatautės LDK, egzistavimą, tam tikrą LDK tradicijos paveldą“.

Mintis apie patirtį, bendrą patirtį, yra šios knygos pagrindas. Mintis, knygos pradžioje nusakyta kaip idėja, tezė („Literatūras jungia jų buvimas, jų gyvenimo modernėjančiame Vilniuje patirtis“, p. 27), įrodoma kūrėjų socialinės patirties studijomis, komparatyvistiniu žvilgsniu (patirtys „prisišaukia vienokias, o ne kitokias įtakas“, p. 28). Pastaroji mintis itin akcentuotina – ją verta priimti kaip

pagrindinę nuostatą, ypač kai kalbame apie lietuvių literatūrą įvairialypiuose europinio meno kontekstuose – įtaka patiriama tik tada, kai priimančioji pusė būna tam pasirengusi.

Apie polilogą knygoje kalbama labiau metafizine prasme, idėjine. Nesii-mama tyrinėti, kiek to polilogo–dialogo būta praktiniame socialiniame, kultū-riniame gyvenime, kiek jis keitė dialogo dalyvius. Autoriaus tikslas yra dialogą parodyti ne praktinio kultūrinio darbo bendrystės lygmenyje, o kultūrinių idėjų ir pritraukiamų simbolių lygmenyje.

Kvietkauskui svarbu rasti Vilniaus literatūrų atitikmenis – rasti bendras pro-gramas, vaizdinius, laikysenas. Tokia pagrindinė knygos angažuotė arba net ir *idea fix*. Autorius laikosi būtent tokio požiūrio ir konstruoja tokį modelį. Galima juo abejoti ar neigti, galima žiūrėti laisviau, svarstyti, kiek tai, kas matoma, yra atitikmenys (kultūrų kontrapunktas), o kiek tiesiog visas literatūras pagavusi ta pati modernėjimo banga. Ir čia sunku pasakyti, ar tasai kontrapunktas atsiranda dairantis vienai literatūrai į kitą, ar labiau į didžiąsias Europos literatūras. Ir tai gal nėra svarbu. Išvengdamas šio nevaisingo svarstymo Kvietkauskas renkasi kitą kelią – tiria, iš kokių patirčių auga viena ar kita tendencija. Jam rūpi bendri at-sakai į bendras patirtis, sąsajos, bendri ritmai.

Kita vertus, autoriaus požiūris yra subalansuotas. Nors *idea fix* įgyvendina-ma, tačiau suprantama, kad lieka platus ir nepolilogiškų reiškinių laukas, ramiai teigiama, jog „esama daugybės reiškinių, tam tikru metu būdingų tik vienai lieratūrai“ (p. 46).

Nusakomas ir santykis su įsitvirtinusių generalinių srovių ženkliskumu, ku-ris šiuo atveju pasirodė labiau ribojantis nei suteikiantis tyrimui erdvės: „Ryškéjo paradoksas: tai, kas šiose literatūrose neretai vertinama kaip efemeriškos, atsitik-tinės ir šalutinės modernizmo raidos ypatybės, dažniausiai kaip tik ir ima jungtis į netikėtas paradigmas su kitakalbiais tekstais“ (p. 41).

Autorius itin imlus naujoms idėjoms. Jis atsisako vakarietiško modernizmo masteliu matuoti Vilniaus ankstyvąjį modernizmą, ieško ne tiek sąsajų, kiek atsparos galvojimui. Kokią nors idėją (Friedricho Nietzsche’s, Henri Bergsono) autorius ima kartu su plačia kultūrologine jos interpretacija ir patikrina, kaip ji veikia Vilniaus sociokultūrinėje aplinkoje. Drąsiai ginčijasi su lietuvių literatū-ros „vėlavimų“ teorijų autoriais. Carlo E. Schorske’s knyga *Fin-de-Siècle Vienna* (1980), kurioje pateikiama kultūrologinė modernizmo ištakų samprata, tampa autoriui vienu iš miesto tyrimo modelių. Vilniaus gyvenimui taikomi įdomūs

sociokultūriniai aspektai: miesto erdvės, privatumo ribos, vertybių liberalizmas, estetinis rafinuotumas. Kūrybingai pasinaudota lenkų literatūrologų, tyrinėjusių šį laikotarpį, darbais, Richardo Sheppardo tyrinėjimais.

Tvirtai mokslinėn apyvarton įtraukiama *ankstyvojo modernizmo* samprata. Ji pildoma einant ne iš teorijų ir apibrėžimų, o iš konkrečios kultūros patirties aprašų. Vinco Mykoliaičio-Putino straipsnis „Literatūros sąjūdis Vilniuje po spaudos gražinimo“ tampa autoriui parankiniu. Ankstyvasis literatūrinis modernizmas suprantamas kaip daugiropas atsakas į kultūros krizę. Įdomi mintis, kad *fin-de-siècle* sąvoka Lietuvos atveju netinka, nes šio regiono modernizmui svarbi ne XIX a. pabaiga, o XX a. pradžia. Greta siūloma *brandaus modernizmo* sąvoka, žyminti vėlesnį laikotarpį.

Autorius randa savitą požiūrį ir kūrybiškai sistemina ankstyvojo Vilniaus modernizmo apraiškas. Nuolat tvirtinama *proceso, formavimosi, heterogenikos* idėja, nuolat demonstruojama tėkmė, procesas, sąsajos su įvairiomis praeities kultūrinėmis, literatūrinėmis tradicijomis; fiksuojama skirtinga kiekvienos tautos padėtis ir skirtingos sąsajos su savom tradicijom. Taip pagrindžiamas *polifoniškumas* bei idėja kalbėti ne apie monolitišką ir visiems vienodai pritaikomą modernizmą, o apie *modernizmus*, paties modernizmo nevienalytiškumą.

Knyga itin konstruktyvi. Surandamos trys svarbios kultūrologų išryškintos schemas, kurios labai kūrybiškai savaip modeliuojamos. Disertacijos variante (monografija parašyta jo pagrindu) jos buvo iškeltos į paviršių, į dalių pavadinimus (trys kultūrinės sąmonės dominantės: prometėjiškas proveržis, apoloniškasis kūrybos principas, dioniziškoji-vitališkoji paradigma); knygoje tie formulavimai nugramzdinti giliau, o į paviršių keliami literatūros raidos, estetikos požiūriai. Galinga schema leidžia brėžti tvirtas linijas ir apibrėžtų teritorijų viduje ieškoti niuanso.

Įkvėptai ir itin angažuotai parašyta dalis „Individo ir maišto proveržis 1904–1907 m.“. Kintanti individo laikysena ryškinama sociokultūrinio gyvenimo ir teksto lygmenyse. Tiksliai brėžiami socialinio elgesio judesiai. Itin grakštūs biografiniai asmenybių pristatymai. Sociokultūriniais faktais paremtos biografijos atkarpos priartina epochą, leidžia pažinti žmonių mentalitetą. Stebima, kokie skirtingi gyvenimiškieji veiksniai lemia individualybės stiprėjimą skirtingų tautų atveju („Kaip A. Vaiteris socialistines, taip šis autorius [J. Jasaitis-Karuža – RT] tautinio sąjūdžio idėjas įtraukia į platesnę individualistinės savivokos perspektyvą“, p. 104). Daug vietos skirta žydų tematikai. Neturtingų žydų, atvykusių į

Vilnių iš provincijos, skurdaus gyvenimo dokumentuotomis istorijomis grindžiama bręstanti maišto idėja. Šioje vietoje tikrai būtų įdomu žemojo Vilniaus erdvę matyti apgyventą ir lietuvių, baltarusių: kas jų patirta, kuo domėtasi. Arba galima klausti ir kitaip: ar skyrėsi žydų žemųjų sluoksnių padėtis nuo Berlyno, Paryžiaus žydų padėties ir bręstančių idėjų; ar Vilniuje tą pažemintą ir represuotą masę sudarė tik žydai? Tai žinoti svarbu, nes, kaip autorius teigia, „per šią jaunosios generacijos akistatą su nužmoginimu ir socialine tamsa Vilniaus ‚žemajame‘ pasaulyje prasideda savitos modernistinės kultūrinės pasaulėvokos genezė“ (p. 89).

Prometėjizmas – viena iš svarbiųjų šios dalies, o ir visos knygos idėjų ir ašių (su ja siejama ir Vakarų kultūrai būdinga gnosticizmo paradigma). Prometėjizmą – Vakarų Europos sociokultūrinį modelį – autorius mato įvairiais variantais besirealizuojantį Vilniaus literatūrose. Jis siejamas su romantizmu, maišto mitu; nuosekliai pagrindžiama šios figūros – kaip elgesio tipo – terpė. Šiuo klausimu įdomios straipsnių, vertimų, kūrinių analizės; visad justis platus kontekstas, lyginimas, savito varianto suvokimas. Vieni individualizmo ir maišto aspektai atsiveria žydų literatūroje (socialinis revoliucingumas, tradicinio religingumo krizė ir kūrybingo individo išsilaisvinimo heroika), kiti – lietuvių (laimingos visuomenės ir laisvo žmogaus idealas, individo atbudimas). Vilniaus literatūrų prometėjizmo interpretacijoje Kvietkauskas, remdamasis lenkų literatūrologais, įžvelgia egzistencializmo užuomazgas; ir tai galioja kaip vienas galimų atsakymų, kodėl Prometėjo simbolika Vilniaus literatūrose „itin greitai peraiškinama į žmogaus tragizmo potyrį“ (p. 118).

Prometėjiškojo individualizmo paradigma, vos pasirodžiusi Vilniaus literatūroje, po 1905–ųjų lūžta. Atskiri kūriniai ją stipriai egzistenciškai suproblemina, transformuoja (A. Vaiteris, J. Biliūnas), o „Vienišuose pasauliuose“ ji pavirsta į juodąjį groteską ir savo pačios parodiją. (p. 168)

Puikiai perskaitoma Jono Biliūno kūrybos visuma. Paskirų kūrinių, meni- nių vaizdų, simbolikos dialogas, semantikos poslinkiai analizuojamo klausimo požiūriu veriasi neįtikėtinais naujai. Individualumo ir maišto paradigma čia siejama su modernistinei sąmonei būdinga egzistencinio tragizmo, kančios paradigma. Apskritai individualizmo ir maišto proveržį autorius vertina kaip ypač perspektyvų Vilniaus modernistinės literatūros raidos periodą:

estetinė literatūros raidos linija, atitinkanti XIX a. pr. Europos liberalų bei aristokratų kultūrą ir vedanti secesijos, parnasiškojo estetizmo ar dekadanso link, Vilniuje XX a. pradžioje atrodo dar itin silpna, efemeriška, neatitolusi nuo pozityvizmo kultūrinių paradigų. Todėl būtent romantinį prometėjizmą reikėtų laikyti ta simboliinių reikšmių arterija, kuri Vilniuje pasirodė turinti daugiausia galimybių išmaitinti pirmus modernistinės literatūros kartos pumpurus. (p. 117)

Kita (nors iš tų pačių šaknų auganti) kryptis – literatūros autonomijos siekis, grožio ir sintezės paieškos. Pas mus krantus praradęs neoromantizmas knygoje aiškiai apibrėžiamas kaip maištingųjų programų antipodas, ir dėlto įgauna raiškiaus kontūrus. Kvietkauskas peržiūri reiškinius, mato juose romantizmo tąsą ir transformaciją. Šią paradigmą, kuri lygiai taip pat kaip ir prometėjizmas siejama su „individualizmo kaip stabilaus kultūros vertybinio centro“ stiprėjimu, susieja su estetizmo ir elitinės kultūros siekiu, apoloniškąja, neoklasikine meno pakraippa, kosmine pasaulėjauta, simbolizmu, jugendo topika. Atrodo, kad šioje paradigmoje labiau nei kitos yra svarbi Vilniaus lenkų ir lietuvių literatūra.

Konceptualios minties triadą išbaigia savitas konstruktas – dalis „Daugialypės tikrovės patirtys 1912–1915 m. kūrinuose“. Joje kalbama apie pakitusią tikrovės sampratą (psichiatrijos tyrinėjimai ir atradimai, reliatyvizmo ir vitalizmo, skylančios sąmonės idėjos bei jų raiška literatūroje). Dar kitu požiūriu vėl pasirodo svarbi individualybės samprata („Anot N. Krainskio, individualybė – tai energijos spindulys, kuris *vieną akimirką* įgyja laikiną „aš“ pavidalą, tarsi tam, kad pats save pajautų“, p. 225). Vitalizmo idėja siejama su vaizduotės išlaisvinimu, mitų ir archetipų prisiminimu. Netikėtai šiame kontekste atsiveria nežinomo žydų autoriaus Leibo Naiduso kūryba, nutiesiamos tipologinės sąsajos su „žemės mitologijos“ tradicija: Vytautu Mačerniu, Czesławu Miłoszu. Autorius kalba apie restauraciją, rekonstrukciją, keliamas klausimas, „ar humanitaras, literatūros istorikas galėtų ir ar turėtų restauruoti Vilniaus literatūrų universumą“ (p. 15). Manychiau, jei laikysimės Gadamerio idėjos, *restauruoti ir rekonstruoti* nėra įmanoma, galima tik *sukonstruoti* savo įsivaizduojamą variantą. Panašiai yra ir socialinės istorijos atveju: nėra vienos istorijos – yra daug istorijų.

Knygos vertę sudaro autentiškas santykis su tyrimo objektu, tiksli faktografija, puikus autorių pristatymas. Kvietkauskas apima įvairią sociokultūrinę, literatūrinę medžiagą, keliomis kalbomis išstudijuotą iš pirminių šaltinių. Į ją įsižiūri iš arti, pasitikėdamas ja pačia. Ji ir dėliojama su tam tikra tyrinėjimo laisve,

kartu ir labai dialogiškai – klausantis, ką ji pati sako. Tikslas suformuluotas labai aiškiai: „iš pačių daugiakalbių tekstų atpažinti, kokios bendros paradigmos, kokia kultūrinė problemika ir istorinė literatūros atsakų kaita buvo būdinga ankstyvajam Vilniaus literatūriniam modernizmui“ (p. 40).

Daugybė tekstų, iki šiol nedalyvavusių kultūrinėje apyvartoje, komentuojami taip, kad atsiveria patys ir paaiškina platesnę už juos pačius mentalinę panoramą; šviežiai interpretuojami net ir žinomi tekstai. Autentiškai ir dialogiškai tyrinėjamų problemų atžvilgiu skaitoma periodika, sociokultūrinio požiūriu išgliaudomi manifestai, raktiniai žodžiai, preciziškai apibrėžiami sociokultūriniai reiškiniai.

Puiki autoriaus literatūrinė vaizduotė – sklandžiai rezgamas idėjų ir vaizdų siužetas, ne kartą sugrįžtama prie sakytų dalykų vis primenant, vis naujai susiejant. Tarp knygos dalių išlaikomas dialogas. Jis vyksta įvairiais lygmenimis. Ir pati knyga yra dialogiška, girdinti. Konstruktyvumas, kartu išlaikant diskusiją ir intrigą, yra reta mokslinių knygų ypatybė. Autorius mato daugybę tendencijų ir pamatuotai vienai ar kitai teikia pirmenybę. Žydų, lenkų, baltarusių, lietuvių literatūrų lyginimai, kontrapunktiškas, dialogiškas mąstymas leidžia išryškinti skirtumus, diferenciacijų niuansus ir kartu rasti bendrą šaknį.

Žinoma, kartais iš siekio realizuoti *idea fix* pernelyg sureikšminamas Vilniaus kultūrų vientisumas, bendras ritmas ar „ribų“ peržengimas (juk kažin, ar Mykolo Biržiškos atveju galėtume kalbėti apie ribų peržengimą, nes tos „ribos“ jo atveju ir šiaip gana neryškios tiek kalbos, tiek etniškumo atžvilgiu). Kartais pernelyg nutrinamas nacionalinis interesas, kuris visoms Vilniaus tautoms, manytina, tikrai buvo svarbus, – juk tiek jidiš, tiek lietuvių kalba XX a. pradžioje rašytinėje kultūroje ieškojo savo vietos, o nacionalinis interesas reiškėsi kaip nacionalinės kalbos, tautos orumo įtvirtinimas. Kita vertus, autoriaus siūlomos pozicijos ir įtikina arba bent jau stabdo skaitytoją ties kultūriškai įdomiais procesais, leidžia juos įsidėmėti. Ginčytis su autorium galima tik labai gerai pasirengus. O ir neverta, nes autorius nuolat išlaiko balansą tarp minties apie kultūrų vientisumą ir heterogeniškumą.

Į literatūrinę vartoseną Kvietkauskas įveda naujų vardų ir kūrinių, pagal išskeltus klausimus išryškina itin reljefišką vaizdą ir „nubraižo“ netikėtą, nematytą ankstyvojo Vilniaus modernizmo žemėlapi. Knygą gera skaityti dar ir todėl, kad derinama konceptuali kultūrologinė mintis ir atidi, virtuoziška konkretaus kūrinio analizė, parenkamos įdomios citatos. Tai aukšto literatūrologinio lygio darbas.

Kvietkausko darbas jau turi atgarsį visuomenėje, apdovanotas svarbia premija (už geriausią metų disertaciją iš humanitarinių ir socialinių mokslų srities). Tai rodo, kad jis pastebėtas. Išties labai svarbu, kad pasakyta mintis neuždaroma knygos viršeliais, nenugula dulkėmis. Bandytas savaip, originaliai perskaityti ankstyvąjį Vilniaus modernizmą, iškelti nauji faktai provokuoja diskusijas, teikia idėjų tolesniems tyrinėjimams.

Ir vienas moralas mums, filologams humanitarams – kaip labai mes turėtume skaityti vieni kitų knygas...